

**DEVIANT XULQ ATVORLI O'QUVCHILARNI
PSIXOLOGIK TASHXIS QILISH USULLARI**

Shorahimova Sayyora Hakimjonovna

*Namangan viloyati Pop tumani MMTB ga qarashli 29-maktab amaliyotchi
psixologi*

Rivojlanib borayotgan jamiyatimizda sog'lom avlodni, komil insonlarni voyaga yetkazish masalasiga katta e'tibor berilmoqda. Insonning xulq-atvori o'zgaruvchan va rang-barang bo'lib, uning individual xususiyatlari, o'ziga xos «uslublari»ning mavjudligi hech qachon va hech kimda , hech qanday shubha tug'dirmaydi. Biroq bu xulq-atvorning xilmaxilligi uning cheksiz degani emas, zero insonlarning o'zaro muloqoti, o'zaro munosabati, ularni turli ijtimoiy guruhlarga birikuvi, yashashi uchun iliq psixologik muhitning saqlanishi zaruratdir. Ma'lumki, har bir jamiyat o'zining qat'iy belgilangan ijtimoiy xulq-atvor dasturlari tizimiga va jamoatchilik fikri, odatlar, axloqiy tamoyillar, an'analar kuchiga tayanuvchi xulq-atvor qoidalariga ega.

Tarbiya uzluksiz jarayon bo'lib, inson dunyoga kelishidan boshlab, to umrining oxirigacha davom etib boradi. Bu jarayon davomida atrof-muhitdagi voqea-hodisalarning shaxsga salbiy yoki ijobiy aks ta'sir etishi uning insoniy fazilatlari qay darajada shakllanganligini belgilaydi. Bugungi kunda ta'lim sohasi oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri ham aynan, shu maqsadga qaratilgan bo'lib, kelajak avlodni komil shaxs sifatida shakllanishini ta'minlashdan iboratdir. Insonning xulq-atvori o'zgaruvchan va rang-barang bo'lib, uning individual xususiyatlari, o'ziga xos «uslublari»ning mavjudligi hech qachon va hech kimda ,hech qanday shubha tug'dirmaydi. Biroq bu xulq-atvorning xilma-xilligi uning cheksiz degani emas, zero insonlarning o'zaro muloqoti, o'zaro munosabati, ularni turli ijtimoiy guruhlarga birikuvi, yashashi uchun iliq psixologik muhitning saqlanishi zaruratdir.

Ma'lumki, har bir jamiyat o'zining qat'iy belgilangan ijtimoiy xulq-atvor dasturlari tizimiga va jamoatchilik fikri, odatlar, axloqiy tamoyillar, an'analar

kuchiga tayanuvchi xulq-atvor qoidalariga ega. Qabul qilingan me'yorlar xulq-atvorning tarixan shakllangan qoidalari sifatida talqin qilinadi, shu bilan birga u baholovchi vazifaga ham ega. Respublikamizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar jarayonida jamiyatda turli ijtimoiy o'zgarishlar, yangilanishlar yuz bermoqda. Mazkur yangilanishlar jarayoni jamiyatning qadriyatlar tizimiga hamda u orqali shaxslarning xatti-harakatlari va hulq-atvoriga turlicha, ayrim hollarda salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu holatga ayniqsa, ruxiy-fiziologik jihatdan ham murakkab o'zgarishlar davrini boshidan kechirayotgan 14-17 yoshlardagi o'smirlarda yaqqolroq namoyon bo'lmoqda. Ushbu muammolaning nazariy asoslarini tadqiq etish hamda ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning o'smir-yoshlar hulq-atvoriga salbiy ta'sir qilish mumkin bo'lgan jihatlarini, ayniqsa ularda kuzatiladigan ijtimoiy deviantlik holatlarining psixologik xususiyatlarini o'rganish dissertatsiyaning maqsadini tashkil etadi.

Qabul qilingan me'yorlar xulq-atvorning tarixan shakllangan qoidalari sifatida talqin qilinadi, shu bilan birga u baholovchi vazifaga ham ega. Unga muvofiq ravishda har qanday harakat «to'g'ri» yoki «noto'g'ri» «yaxshi» yoki «yomon» deb tavsiflanadi. Bunday tushunishda me'yorning tabiiy bo'g'lanishi, ya'ni unga aloqador tushuncha «buzilish» atamasi bo'lib hisoblanadi. Odatda «buzilish» atamasi har qanday «kasal» va «kasallik» xususida mulohaza yuritilganda ham ishlatiladi. Chunki buzilish aniq termin bo'lmasdan, balki bu tushuncha orqali xulq-atvor yoki uning simptomlari bilan bog'liq belgilar tushuniladi. Lekin psixik buzilishlar guruhiga alohida ijtimoiy og'ishlar yoki shaxsiyatsiz vazifalar kirmaydi. Har bir shaxs o'z yosh davriga xos muayyan ijtimoiy munosabatlar egasi hamda unga jamiyat tomonidan ko'rsatiladigan ko'plab iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy ta'sirlarning ob'ekti hisoblanadi. Shaxsning xarakteri, temperamenti, qobiliyati ruhiy jarayonlarni boshdan kechirganda, mehnat faoliyatida, turmushda o'zini namoyon etadi. Demak, psixik jarayonlar, psixik holatlar va psixik xususiyatlarning o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik hamda aloqadorlik shaxsning psixologik tuzilishini tashkil etadi. Afsuski, biz ba'zan inson haqida fikryuritganimizda sog'liq, kasallik va uchinchi sog'liqqa ham, kasallikka ham qo'shilmaydigan bir holat haqida fikr

yuritishimizga to'g'ri keladi.

Ali ibn Sino o'zining «Tib qonunlari» kitobida sabablar to'rt xil bo'ladi: moddiy, faol (ta'sir qiluvchi), shakliy va tugallovchi sabablarni ko'rsatib o'tadi. Moddiy sabablar sog'liq va kasallik negizlarida paydo bo'ladi. Eng yaqin negiz a'zo ruhdur. Ta'sir qiluvchi sabablar odam gavdasining holatlarini o'zgartiruvchi yoki o'zgarmagan holda saqlovchi sabablardir. Jumladan uyqu va uyg'oqlik ham sabablardan biridir. Bir yoshdan boshqa bir yoshga o'tish, yosh, jins e'tibor bilan farqlash ham ta'sir qiluvchi sabablardandir. Shakliy sabablar —mijozlar ulardan keyin paydo bo'ladigan quvvatlar va tarbiyalardir. Tugallovchi sabablar faoliyat (ishlar)dir. O'smirlik davriga xos deviant xulq-atvor va ularni ijtimoiy moslasha olmaslik (dezadaptatsiya) muammosi kuchayib boorish xususiyatiga ega ekanligi bois ham juda dolzarbdur. Bunday o'smirlarning umum qabul qilingan ijtimoiy va ma'naviy-axloqiy me'yorlarni tan olmasligi, ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanuvchi oila, maktab, mahalla va boshqa ijtimoiy institutlar oldiga muhim vazifalarni yuklaydi. Mazkur muammoning tadqiqi bilan shug'ullangan bir qator olimlarning fikricha, sodir etilgan har o'nta jinoyatdan olti-sakkiztasini ijtimoiy dezadaptatsiyani bartaraf qilish orqali samarali amalga oshirish mumkin. Hozirgi zamonda turli yosh davrlariga xos deviant xulqining psixologik korreksiyasi va uni bartaraf qilishga oid yangi texnologiyalar yaratish xususidagimasalaga oydinlik kiritishga e'tibor haddan ziyod ortgan. Zamonaviy psixologiya fanlarida ushbu muammoga bag'ishlangan psixoanalitik, frustratsion, hamda bixevioristik tadqiqotlarning o'rni hamsalmoqlidir. Ammo, bizningcha, tarbiyasi «qiyin» o'smirlarning patologik xulq mexanizmlari, mazkur «qiyin»lik tasnifiga asoslangan tipologiyaning modelini yaratish dolzarb muammoligicha qolmoqda.

Deviant xulqning fenomenologiyasi, ya'ni deviant xulqning turlari, deviant xulq tiplarining o'zaro aloqadorligi, deviant xulqning tasnifi, bu o'zgarishlar nafaqat o'smir uchun, balki ijtimoiy guruh va jamiyat uchun ham salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Insonning deviant axloqini jamiyatda qabul qilingan me'yorlarga zidligi va ruhiy jarayonlarining muvozanatsizligi, moslashuvchan emasligi ko'rinishida yoki uning shaxsiy axloqi ustidan axloqiy va estetik nazoratdan bo'yin

tovlash ko'rinishidagi o'zini faollashtirish jarayonining buzilishida namoyon bo'luvchi alohida qilmishlar yoki qilmishlar tizimi sifatida belgilash mumkin. Og'uvchi xulq (deviant, lot. deviatio – og'ish) deb, kishining qilmishlari, faoliyati turi odatiy, umum e'tirof etilgan me'yorlardan farq qiladigan yoki u o'zi a'zosi bo'lgan jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yorlarga mos kelmay, barqaror ravishda ularning ijtimoiy me'yorlaridan og'ishida namoyon bo'ladigan axloqqa aytiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki deviant xulqli shaxs deb, birinchi navbatda, axloqiy jihatdan qarindosh-urug'lari va do'stlarining ko'nglini og'ritadigan va atrofdagilarning hayoti uchun xavf tug'diradigan shaxslarga (individlarga) aytiladi. Katta yoshdagi individ avval boshdanoq ichki maqsadga intilish kuchiga ega bo'lib, shunga ko'ra, faolligining barcha ko'rinishlari yuzaga chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Davletshin M.G. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya T.2002y 105-b.
2. Kamilova N.G. Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi T.2012. 244-b.
3. E.G'oziev Xulq-atvor motivatsiyasi va faoliyat 1994y.178-b.